

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА

ENSURING FOOD SECURITY IN KAZAKHSTAN

С. МИЗАНБЕКОВА^{*1}

ҚР э.ғ.д., РФ э.ғ.д., профессор

Б. ҚАЛЫКОВА¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

А. ДЖУМАБАЕВА²

PhD докторанты

¹Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан²Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: salima-49@mail.ru

С. МИЗАНБЕКОВА^{*1}

д.э.н. РК, д.э.н. РФ, профессор

Б. КАЛЫКОВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

А. ДЖУМАБАЕВА²

докторант PhD

¹Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан²Евразийский технологический университет, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: salima-49@mail.ru

S. MIZANBEKOVA^{*1}

Dr.E.Sc. RK, Dr.E.Sc. RF, Professor,

B. KALYKOVA¹

C.E.Sc., Associated Professor

A. JUMABAYEVA²

PhD student

¹Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan²Eurasian Technological University, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: salima-49@mail.ru

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты – халықтың көптеген әлеуметтік топтарына әсер ететін халықаралық және ұлттық сипаттағы көп өлшемді мәселелердің бірі - елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өлшемдері мен көрсеткіштерін зерттеу және негіздеу. Азық-түлік қауіпсіздігі агроөнеркәсіптік кешеннің жай-күйін сипаттайды, онда сыртқы және ішкі жағдайларға, Мемлекеттік азық-түлік резервінің азаюына қарамастан, тұрғындардың физиологиялық нормаларға сәйкес белсенді және салауатты өмір сүру үшін жеткілікті көлемдегі өнімдерге қажеттіліктері қанағаттандырылады. ФАО-ның мемлекетаралық деңгейде экономикалық қауіпсіздік үшін қажетті астық қорларының болуы және оның жан басына шаққандағы орташа өндірісі бойынша азық-түлікпен қамтамасыз етуді бағалауға арналған әдістемелік тәсілдері қаралған. Макроэкономикалық жағдайға, өндірістің тиімділігіне және республика халқының табыс деңгейіне байланысты мәселелер көрініс тапқан. Ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту, табыс және тамақтану сапасы бойынша деректер келтірілген. ФАО-ның мемлекетаралық деңгейде экономикалық қауіпсіздік үшін қажетті астық қорларының болуы және оның жан басына шаққандағы орташа өндірісі бойынша азық-түлікпен қамтамасыз етуді бағалауға арналған әдістемелік тәсілдері қаралған. Макроэкономикалық жағдайға, өндірістің тиімділігіне және республика халқының табыс деңгейіне байланысты проблемалар көрініс тапқан. Ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту, табыс және тамақтану сапасы бойынша деректер келтірілген. Қазақстан ұлттық

тауар өткізу желісі – көтерме-тарату орталықтары кешенін (кто) құру арқылы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен бағаны бақылаудың жаңа кезеңіне өтетіні көрсетілді. Осыған ұқсас жүйе Францияда, Испанияда және басқа да экономикалық дамыған елдерде жұмыс істейді. Бұл жоба 2022 жылға дейін үш кезеңде іске асырылатын болады, қоймалық сақтау рөлін атқаратын және сауда нүктелерінде өнім ағынын басқаратын, оны олардың арасында тарататын 24 КТО салу жоспарлануда.

Аннотация. Цель исследования – изучение и обоснование критериев и показателей обеспечения продовольственной безопасности страны – одной из многоаспектных проблем, имеющей международный и национальный характер, затрагивающей многие социальные группы населения. Продовольственная безопасность характеризует состояние агропромышленного комплекса, при котором независимо от внешних и внутренних условий, уменьшения государственного резерва продовольствия удовлетворяются потребности жителей в продуктах соответственно физиологическим нормам, в объемах, достаточных для активной и здоровой жизни. Рассмотрены методические подходы ФАО к оценке продовольственного обеспечения по наличию запасов зерна и среднелюдскому его производству, необходимых для экономической безопасности на межгосударственном уровне. Отражены проблемы, связанные с макроэкономической ситуацией, эффективностью производства и уровнем доходности населения республики. Приведены данные по развитию сельскохозяйственного производства, доходам и качеству питания. Показано, что Казахстан переходит на новый этап обеспечения продовольственной безопасности и контроля цен путем создания национальной товаропроводящей сети – комплекса оптово-распределительных центров (ОРЦ). Аналогичная система функционирует во Франции, Испании и других экономически развитых государствах. Данный проект будет реализован в три этапа до 2022г., планируется строительство 24 ОРЦ, выполняющих роль складского хранилища и управляющих потоками продукции на торговых точках, распределяя ее между ними.

Abstract. The purpose of the study is to study and substantiate the criteria and indicators for ensuring the country's food security - one of the multifaceted problems of international and national character, affecting many social groups of the population. Food security characterizes the state of agro-industrial complex, in which, regardless of external and internal conditions, decrease in the State food reserve, the needs of residents for products are satisfied in accordance with physiological norms, in volumes sufficient for active and healthy life. The article considers FAO's methodological approaches to assessing food supply based on the availability of grain reserves and its per capita production, which are necessary for economic security at the interstate level. The problems associated with macroeconomic situation, production efficiency and the level of profitability of the population of the republic are considered. Data on development of agricultural production, income and quality of food is provided. It is shown that Kazakhstan is moving to a new stage of ensuring food security and price control by creating a national distribution network - a complex of wholesale distribution centers (WDC). A similar system operates in France, Spain and other economically developed countries. This project will be implemented in three stages until 2022, it is planned to build 24 WDC, which will act as a warehouse and manage product flows at retail outlets, distributing it among them.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, азық-түлік қауіпсіздігі, өндіріс, азық-түлік, шикізат, астық, қайта өңдеу өнімдері, сақтау, нарық, халықты тамақтандыру.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, продовольственная безопасность, производство, продовольствие, сырье, зерно, продукты переработки, хранение, рынок, питание населения.

Key words: agro-industrial complex, food security, production, foodstuffs, raw materials, grain, processed products, storage, market, nutrition of the population.

Кіріспе. Қазіргі жағдайдағы Қазақстанның аграрлық саясаты әлемдік экономикаға интеграциялық процестерді күшейтуге бағытталған. Демек, мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету егемендікті, экологиялық қауіпсіздік пен әлеуметтік тұрақтылықты сақтау үшін ерекше рөлге ие болады.

Ел экономикасы тұрғысынан азық-түлік қауіпсіздігі оның экономикасының жай-күйі ретінде анықталады, онда барлығына және барлығына жеке адамның физикалық және әлеуметтік дамуы, ел халқының денсаулығы мен көбеюін қамтамасыз ету үшін жеткілікті сапада, ассортиментте және көлемде тамақ өнімдеріне, ауыз суға және

басқа да өнімдерге қол жеткізуді қамтамасыз етуге кепілдік беріледі.

Азық-түлік қауіпсіздігі – бұл әр адамға, халықтың әрбір әлеуметтік тобына әсер ететін, халықаралық, ұлттық сипаттағы күрделі және көпқырлы мәселе. Ол ұлттық, қорғаныс, мемлекеттік және қоғамдық қауіпсіздік, тұрақты даму, аумақтық тұтастық пен егемендікті сақтау саласындағы мәселелермен бірге саяси, экономикалық және әлеуметтік өмірдегі маңыздылардың бірі болып қала береді [1].

Азық-түлік қауіпсіздігі ел экономикасының, оның ішінде оның агроөнеркәсіптік кешенінің сыртқы және ішкі жағдайларына қарамастан және мемлекеттік азық-түлік резервін азайтпай, белсенді және салауатты өмір сүру үшін жеткілікті дұрыс тамақтанудың ұтымды нормаларына сәйкес халықтың азық-түлікке қажеттіліктері қанағаттандырылатын жай-күйін сипаттайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Қазақстан үшін азық-түлік қауіпсіздігі дәстүрлі түрде ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі орталық және басым мәселелердің бірі болып табылады.

Аграрлық азық-түлік саясатының бағыты да азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін шешуге байланысты: не әлемдік аграрлық азық-түлік нарығында "ыдырауға" бағытталған АӨК-гі халықаралық еңбек бөлінісіне барынша қатысу немесе ақылға қонымды аграрлық протекционизм тұжырымдамасын әзірлеу. Осы немесе басқа бағытты таңдау (олардың үйлесуі) елдің экономикалық мүмкіндіктеріне, оның әлемдегі рөліне, ұлттық агроазық-түлік саясатына және сайып келгенде, АӨК-ні, ең алдымен оның негізгі саласы – ауыл шаруашылығын дамыту стратегиясын емес, алдыңғы қатарлы саясатты қабылдауға байланысты.

Агроазық-түлік кешені – отандық экономиканың ірі және өмірлік маңызды салаларының бірі. Оның жағдайы мен тиімділігі азық-түлікпен қамтамасыз етуге және халықтың өмір сүру деңгейіне шешуші әсер етеді. АӨК экономиканың жалпы жағдайын анықтайды, барлық дерлік салалармен тығыз байланыста болады [2].

Азық-түлік қауіпсіздігі Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі жүйесінде ерекше орын алады, өйткені тағамның қолжетімділігі адам қызметінің негізгі көрсеткіші болып табылады. Бұл елдің әр тұрғыны үшін күн сайын қажет, ал халықтың тамақтану деңгейі мен сапасы оның әлеуметтік-экономикалық даму дәрежесін сипаттайды және адамның денсаулығы мен ұзақ өмірін 70% анықтайды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Азық-түлік қауіпсіздігі әлемдік және ұлттық деңгейде азық-түліктің негізгі түрлерін, ең алдымен астықты өндіру әлеуетімен қамтамасыз етіледі. Атап айтқанда, 1974 жылы Римде өткен Дүниежүзілік азық-түлік конференциясында 10 млн тонна көлемінде халықаралық астық қорын құру туралы шешім қабылданды. Азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі критерийлері астықты тасымалдау қорының көлемі және жан басына шаққандағы оны өндіру деңгейі болды [3]. Кейінгі жылдары елдің азық-түлік қауіпсіздігі критерийлері едәуір өсті: ірі астық өндіруші елдердегі астық тасымалдау қоры – кем дегенде 20 миллион тонна; өз өндірісінің қажетті өнімдерінің жалпы көлемінің кемінде 80%; халықтың калориялығы 3000 ккал / адамнан кем емес тамақ өнімдерін бір күнде тұтынуы; елдің барлық тұрғындарының жалпы тұтынуының 20% деңгейінде тамақ өнімдерінің азық-түлік қорларын құру [4].

Астық өндірісі, ресурстары мен тұтынуы, сондай-ақ астық нарығының жағдайы жалпы әлемдегі және әр елдегі азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі көрсеткіштері ретінде алынады.

Әлемдік ауқымда азық-түлік мәселесін шешудің стратегиялық және тактикалық тәсілдерін әзірлейтін халықаралық қауіпсіздік жөніндегі ФАО комитеті әлемдегі азық-түлік қауіпсіздігі деңгейін сипаттау үшін әлемдік астық қорының әлемдік тұтынуға қатынасын білдіретін индикаторды қолданады. Тасымалдау қорларының деңгейі қауіпсіз, бұл әлемдік астықты тұтынудың 60 күніне сәйкес келеді (жалпы тұтынудың шамамен 17%-ы), сондай-ақ жан басына шаққандағы астық өндірісі, оның динамикасы ауыл шаруашылығының даму тенденциясын көрсетеді. Негізгі экспорттаушы елдердің әлемдік нарықта астық ұсыну көлемі, импорттаушы елдерде астық өндіру көлемінің өзгеруі, бидай, жүгері және күріш астығының орташа жылдық бағасы да бағалау көрсеткіштері болып саналады.

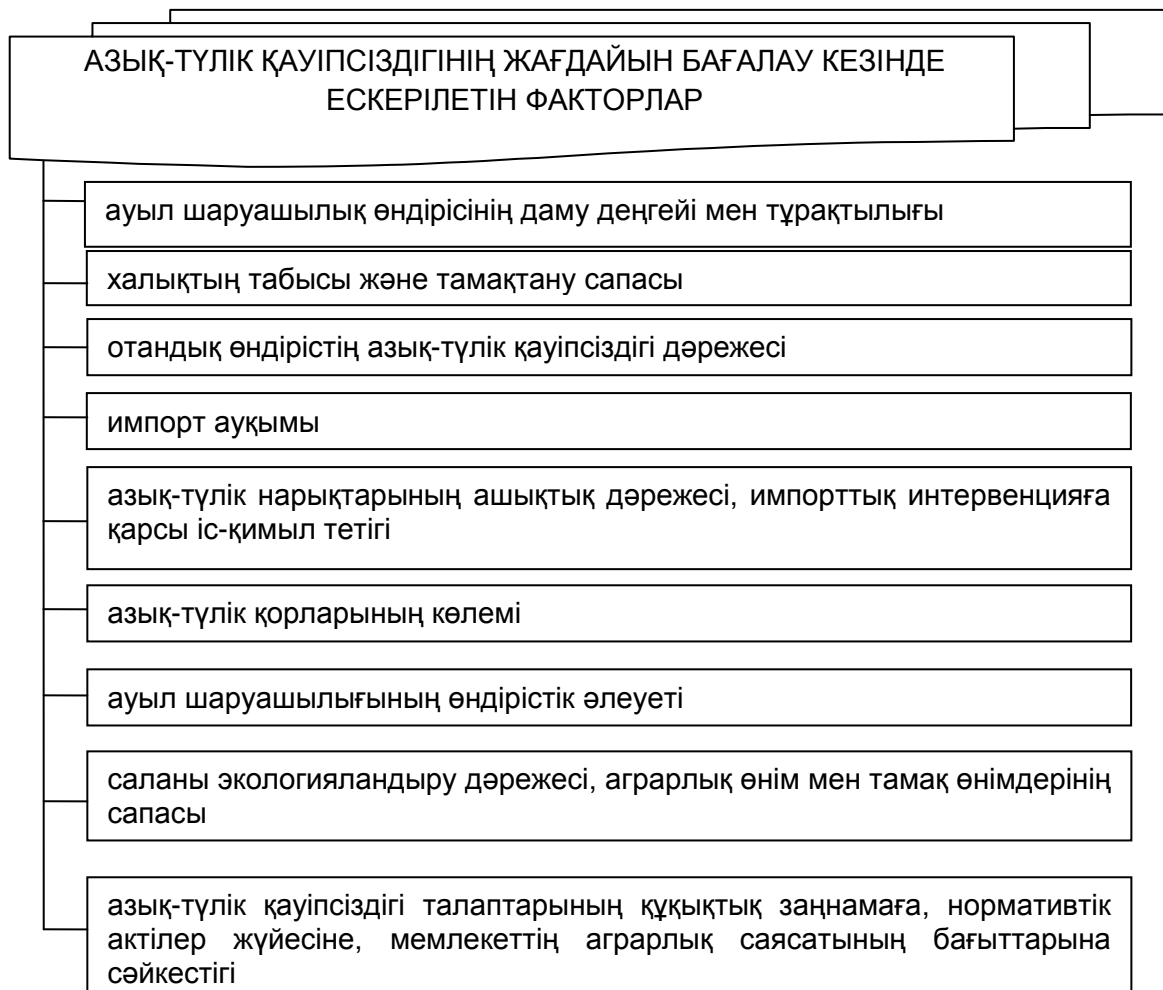
Астық нарығының жағдайын бақылау үшін маусымдық негізде әлемдік нарықтағы өндіріс, тұтыну, импорт, экспорт және тасымалдау қорларын ескеретін баланс құрылады.

ФАО-ның астық қоры мен оның жан басына шаққандағы өндіріс көлемінің қолжетімділігіне негізделген азық-түлік қауіпсіздігін бағалаудағы әдістемелік тәсілдері көптеген ғалымдар мен практиктердің пікірі бойынша экономиканың жаһандық, субаймақтық және мемлекетаралық деңгейле-

рінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ғана жеткілікті. Мемлекеттік және мемлекетшілік (халықтың жергілікті, әлеуметтік топтары мен отбасы) азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйі мен шектерін бағалау үшін әдістемелік тәсілдер қолайлы, олардың негізін халықтың тамақтануының физиологиялық нормаларын, жасын, кәсібін, тұратын жері мен ұлттық ерекшеліктерін ескеретін жеткілікті және теңгерімді тамақтану қағидаты құ-

райды. Азық-түлік қауіпсіздігі мәселелері экономикалық тұрғыдан ғана емес, әлеуметтік тұрғыдан да басым мәселелердің бірі болып табылады деген ұстаныммен келісеміз, өйткені олар макроэкономикалық жағдаймен, әлеуметтік өндірістің тиімділігімен және халықтың кірістерімен анықталады.

Азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйін бағалау кезінде суретте келтірілген факторларды ескеру қажет.

Сурет – Азық-түлік қауіпсіздігі жағдайын бағалау кезінде ескерілетін факторлар

Азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейі үш жүйенің жұмыс істеуімен анықталады: халықтың сатып алу қабілетіне (экономикалық қолжетімділік) және тұтыну нарығының қанығуына (физикалық қолжетімділік) байланысты тұтыну жүйесі және азық-түліктің тұтыну нарығын толтыратын екі жүйе (отандық өндіріс және азық-түлік импорты).

АҚШ-та 1985 жылғы "FoodSecurityAct" заңына сәйкес азық-түлік қауіпсіздігінің көрсеткіші ел халқы өз өндірісінің азық-түлігімен қамтамасыз етілген және азық-түлікті экспорттау мүмкіндігі пайда болған

жағдайда қол жеткізілген болып саналады. Ұқсас тұжырымдаманы ЕО елдері де ұстанады. Экономикалық дамыған елдердің көпшілігінде азық-түлікке тәуелділік іс жүзінде жоқ екенін атап өткен жөн.

АҚШ пен Франциядағы тұтыну қоржынының негізгі азық-түлік өнімдері бойынша отандық азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейі 100%-ға жетеді. Швейцарияда – 98%, Финляндияда – 95, Германияда – 93, Италияда – 78, Жапонияда – 55, Ресейде 60% құрайды.

Қазақстан ұлттық тауар өткізу желісі – көтерме-тарату орталықтары кешенін (КТО)

құру арқылы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен бағаны бақылаудың жаңа кезеңіне көшуде. Осындай жүйелер дамыған елдерде табысты жұмыс істеуде, Франция, Испания және басқа мемлекеттердің тәжірибесі егжей-тегжейлі зерделенді. Ұлттық тауар өткізу жүйесін құру жөніндегі жоба 2022 жылға дейін үш кезеңде іске асырылады, 24 КТО-дан астам салынады, бұл шамамен 4,8 млн тонна аграрлық өнімді сақтауға, өңдеуге және бөлуге мүмкіндік береді. Құрылатын инфрақұрылым жиналған өнімнің толық сақталуын қамтамасыз етуге және шығындарды азайтуға мүмкіндік береді, сол арқылы ауыл тауар өндірушілерінің өндірісті ұлғайтуға мүдделілігін арттырады, көкөніс қоймаларының тапшылығы 70%-ды құрайды. 2020 жылы Павлодар, Алматы және Түркістан облыстарында 5 КТО іске қосылады, бұл қосымша 600 мың тонна ауыл шаруашылығы өнімінің сақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Мезодеңгейіндегі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету аймақтық азық-түлік нарықтарына сұраныс пен ұсыныстың сыртқы және ішкі факторлары арасындағы қатынас пен өзара байланысты анықтайды.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің тиімділігі, бір жағынан, аймақтың экономикалық әлеуетінің салалық мамандану шекараларымен объективті түрде анықталады, бұл осы маманданудың аграрлық нарықтарды реттеудің барабар әдістерін, нысандарын, кезеңдері мен тетіктерін талап етеді, ал екінші жағынан, көбінесе аграрлық нарық субъектілерінің даму деңгейімен анықталады, аймақтың инвестициялық-жинақтау ресурстары, оның аграрлық саясаты, бұл өз кезегінде аймақтық динамиканың тәуелсіз факторы ретінде әрекет етеді.

Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету факторларының бірі ұлттық экономиканың ірі әлеуметтік маңызды секторы – агроөнеркәсіптік кешеннің тиімді жұмыс істеуі болып табылады [5]. Ауыл шаруашылығы мен қайта өңдеу өнеркәсібінің үлесіне елдің жалпы ішкі өнімінің алтыдан бір бөлігі келеді. Тұтыну нарығы 70%-дан астамға азық-түлік және ауыл шаруашылығы шикізатынан өндірілетін тауарлар есебінен қалыптасады. Аграрлық сектор өнеркәсіптің көптеген салаларын және халыққа қызмет көрсету саласын дамыту үшін база болып табылады [6].

Соңғы он жылда ұлттық агроөнеркәсіптік өндірісті дамытудың орнықты процесі жүріп жатыр. Дәйекті мемлекеттік

аграрлық саясаттың, аграрлық секторды дамытуды белсенді бюджеттік қолдаудың арқасында ауыл шаруашылығына жеке инвестицияларды тарту процестері жанданды. Бұл үдерістерге Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру, өндірісті дамытудың және аграрлық саланы одан әрі орнықты дамытудың "инвестициялық платформасын" құрудың алғышарттарын қалыптастыратын дағдарысқа қарсы шаралар жүйесі оң әсерін тигізді.

Ауыл шаруашылығын дамыту бағдарламаларын іске асыру тұрақты болып табылатынын айта отырып, қазіргі уақытта астық өндіру экономикалық тұрғыдан тиімсіз болып қалатынын атап өтеміз. Рентабельділік көрсеткіштерінің жеткіліксіз деңгейі туралы Қазақстан мен АҚШ-тағы тамақ өнімдері өндірісінің технологиялық тізбегі бөлінісінде шығындар мен бағаларды қалыптастырудағы қазіргі сәйкессіздіктерді талдау деректері куәландырады. ҚР-да ауыл шаруашылығы өнімін өндіру сегменті АҚШ-қа қарағанда рентабельді емес деп айтуға болады, ал біздің елімізде технологиялық қайта бөлудің басқа буындарының рентабельділігі жоғары. Өз кезегінде астық бағасының күрт ауытқуы өндірушілердің қаржылық нәтижелерінің тұрақсыздығына алып келеді [7]. Республика бойынша 2020 жылы 14,8 млн гектардан астам дәнді және дәнді-бұршақты дақылдар жиналды, немесе олардың жалпы жинау алаңының 93,4%-ы, бұл өткен жылғы егін жинау қарқынынан едәуір асып түсті: 2019 жылы 10,3 млн га немесе 67,6% жиналды. Орташа өнімділік гектарынан 12,3 центнерден болса, 18,2 млн тонна астық бастырылды (2019 жылы – 11,4 млн тонна).

Өткен жылдардағы өтпелі қалдықтарды ескере отырып, болжамды егінді сақтау үшін елдегі қуат жеткілікті. Республикада астық сақтаудың жалпы сыйымдылығы 28,8 млн тоннаны құрайды, оның ішінде астық қабылдау кәсіпорындарында – 12,1 млн тонна, ауылдық тауар өндірушілерде – 16,7 млн тонна. 2020 жылғы өнімнен лицензияланған астық қабылдау кәсіпорындарына 3,0 млн тонна астық келіп түсті, бұл 2019 жылы АҚК-ға келіп түскен астық көлемінен 2,1 есе артық. Элеваторларға 2,4 млн тонна бидай түсті, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 2,8 есе көп (848,6 мың тонна); 504,6 мың тонна арпа, бұл 2019 жылғы деңгейден 2%-ға артық; 114,5 мың тонна өзге де дақылдар (сұлы, тары, қарақұмық, күріш), бұл өткен жылмен

салыстырғанда 21%-ға артық. 2020 жылғы астық жоғары сапалы көрсеткіштермен сипатталады. Лицензияланған астық қабылдау кәсіпорындарына тапсырылған бидайдың жалпы көлемінің 83,8%-ы 1-3-сыныптарға жатқызылған, 2019 жылы бұл көрсеткіш 67,2%-ды құрады, 4-5-сыныпты және сыныпсыз бидайдың үлесі 2019 жылғы 32,8%-ға қарағанда 16,2%-ға дейін төмендеді.

3 сыныпты бидай көлемінде 25-27% глютені бар астық үлесі 2019 жылғы 23,4%-ға қарағанда 25,4%-ға, ал жоғары сұранысқа ие 28% және одан жоғары глютені бар HI-Pro жоғары сапалы бидайы өткен жылғы 42,8%-ға қарағанда 59%-ға жетті. Қазақстандық бидай мен ұнның негізгі жеткізілімдері Орта Азия мен Ауғанстан елдерінің нарықтарына жіберілетін болады, астықтың жоғары сапасы есебінен Қытайға бидайды (HI-Pro) жөнелтуді ұлғайтуға болады.

"Азық-түлік келісімшарт корпорациясы" АҚ нарықта қалыптасқан жағдайды ескере отырып, сапасына қарай тоннасына 83-87 мың теңге бидай, 4 сыныпты бидайға – 78 мың теңге, 2 сыныпты арпаға – 50 мың теңге сатып алу бағасын белгілеу ұсынылады.

Отандық астық өндірісіндегі қалыптасқан жағдай көптеген ішкі факторлардың әсерінің салдары болып табылады, олардың ішінде экспортқа және отандық нарыққа астық жеткізу кезінде төмен сатып алу бағаларын, сондай-ақ ауыл шаруашылығы өнімін өндірудің жоғары өзіндік құнын ерекше атап өтеміз. Сонымен қатар, әлемдік нарықта отандық бидай басқа елдердің ұқсас сападағы бидай бағасымен салыстырылатын бағамен сатылады. Нәтижесінде отандық астық өндірушілер экспорттық кірістің 70% - дан аспайтын бөлігін алады. Астықтың ішкі және экспорттық бағасы арасындағы алынған айырма бұл ретте делдалдарға жіберіледі. Бұған, негізінен, астық нарығына кірудегі жоғары әкімшілік кедергілерге байланысты трейдерлер нарығында бәсекелестіктің толық болмауы, сондай-ақ экспорттық өнімді ресімдеуге және лицензиялауға жұмсалатын елеулі шығыстар ықпал етеді. Бұл ретте шетелдік тәжірибе дамыған елдердегі трейдерлердің үстеме бағасы орта есеппен 5-10%-ды құрайтынын куәландырады.

Дамыған елдермен салыстырғанда астық өндірісінің өзіндік құнының неғұрлым жоғары екенін атап өте отырып, біз қол еңбегінің басым болуын және жерді тиімсіз өңдеуді негізгі себептер ретінде бөліп көрсетеміз. Бұл туралы, атап айтқанда,

мәндері АҚШ пен Канада деңгейінен 56-дан 66%-ға дейінгі аралықта ауытқитын еңбек өнімділігінің көрсеткіштері және түсімділік (тиісінше 75-85%) куәландырады [8]. Жағдай егіншілік мәдениетінің төмен деңгейіне, пайдаланылатын техниканың жеткіліксіз саны мен моральдық тозуына, ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің біліктілігінің инновациялық даму қажеттіліктеріне сәйкес келмеуіне, ал минералды тыңайтқыштарды пайдалану қазіргі заманғы агрокультуралық стандарттарға байланысты.

Соңғы онжылдықта техникамен қамтамасыз ету төмендеп келеді, бұл ретте егіс және егін жинау техникасының сапалық сипаттамалары жоғарыламайды. Қазіргі уақытта тракторлар паркі бойынша пайдаланудың нормативтік мерзімінен асып кету 86%-ды, комбайндар 72%-ды, тұқым сепкіштер 88%-ды, дестелегіштер 84%-ды құрайды. Бұл ауыл тауар өндірушілерін жыл сайын техника паркін күрделі және ағымдағы жөндеуге орасан зор шығындар көтеруге мәжбүрлейді. Бұл ретте жалпы әлемдік норма кезінде жаңару қарқыны Қазақстанда жылына кемінде 10%-ды құрайды: тракторлар бойынша – 1,2%, комбайндар бойынша – 2,8%, сепкіштер бойынша – 0,6%, орақшылар бойынша – 1,6%. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы сатып алынатын техниканың санын бірнеше рет арттыру және 2021 жылы жаңарту деңгейін жылына 18,2%-ға жеткізу міндетін қойып отыр. Жыл сайын елге ауыл шаруашылығы техникасы 200 млрд. теңге сомасына әкелінеді, техниканың бір бірлігі құнының 40%-ы салық, ҚҚС, баж салығы және кәдеге жарату алымы арқылы фискалдық жүктемеге келеді. Ауыл шаруашылығы техникасынан кәдеге жарату алымын енгізу фермерлерден алынатын төлемдер көлемін жыл сайын 56 млрд. теңгеге немесе саланың барлық мемлекеттік субсидияларының бестен бір бөлігіне арттырады. Машина-трактор паркін жаңарту қарқынын барынша арттыру үшін әкелінетін техникаға салынатын барлық баждарды, салықтар мен алымдарды 5-10 жылға дейін алып тастау қажет, бұл техниканы арзандатуға мүмкіндік береді, ауыл шаруашылығы машиналары паркін жаңарту қарқынын ағымдағы деңгейден 40%-ға арттырады. Қазіргі жағдайда тракторлар мен комбайндар паркінің шамамен 70-85% пайдалану мерзімі 10 жылдан астам, бұл нормативтен тыс көрсеткіш болып табылады, бес жылдан аспайтын қайталама ауыл шаруашылығы

техникасына инвестсубсидияларды қолдану практикасын тарату қажет, бұл бағаны талап ететін дилерлердің монополиясын алып тастайды.

ДСҰ жағдайында елдің жұмыс істеуінің ықтимал жағымсыз салдарын теңестіру факторы бизнес пен мемлекеттік органдардың тиісті шараларды білуі және қабылдауы болып табылады. Сонымен қатар, жеке салаларда өз мүдделерін қолдау басқа қосалқы салалардан қосымша пайда алу мақсатын көздемеуі керек. Аграрлық секторда өндіріс шығындарын төмендетуді, отандық ауыл шаруашылығы өніміне ішкі сұранысты кеңейтуді (өңіраралық сауда мен жеткізілімдер жағдайларын жақсартуды қоса алғанда), аграрлық азық-түлік экспортын ұлғайтуды ынталандыратын жүйелі шаралар, сондай-ақ жекелеген кіші салаларды реттеу және дамытуды ынталандыру жөніндегі шаралар қабылдау қажет [9].

Азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізудің кепілі – ең алдымен оларды өндіру үшін азық-түлік пен ауыл шаруашылық шикізатының әлеуметтік маңызы бар түрлері бойынша азық-түліктің негізінен ішкі көздерінің тұрақтылығы және қажетті көлемде резервтік қорлардың болуы. Бұл ретте елдің азық-түлік қауіпсіздігінің негізін оны азық-түлікпен тұрақты өзін-өзі қамтамасыз ету құрайды, ол Қазақстан үшін көптеген жылдар бойы дәстүрлі түрде өзекті және сонымен бір мезгілде неғұрлым күрделі мәселе болып келді.

Азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін айқындай отырып, мынадай құрауыштарды назарға алу қажет: ауыл шаруашылығы өнімін, шикізатты және азық-түлікті өндірудің көлемі мен орнықтылығы; тамақ өнімдерін тұтынудың ғылыми негізделген нормалары бойынша халықтың азық-түлікке қажеттілігі; тұтыну себетінің нормаларынан емес, табиғи және экономикалық өмір сүру жағдайларын ескере отырып, халықтың жекелеген топтарының азық-түлікті тұтынуының ғылыми негізделген нормалары негізінде есептелген азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі. Мәселен, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес 2021 жылы: азық-түлік тауарлары экспорты көлемінің 600 млн АҚШ долларына өсуі; азық-түлік тауарлары импорты көлемінің 400 млн АҚШ долларына төмендеуі; азық-түлік тауарларының көтерме саудасының 2015 жылғы деңгейге қарағанда 29%-ға өсуі.

Агроөнеркәсіптік кешеннің, әсіресе ауыл шаруашылығының инновациялық-инвестициялық даму моделіне көшуі үшін ғылыми сүйемелдеу талап етіледі. Бұл да маңызды, өйткені теріс факторлардың әсерінен туындаған жүйелік тәуекелдердің көрінісі және экономиканың аграрлық секторындағы әлеуметтік-экономикалық мәселелер бағдарламаны орындауға кедергі келтіруі мүмкін.

Қазақстанның ДСҰ-ға қатысуына байланысты да жағдай күрделене түсуі мүмкін, өйткені аграрлық өнімнің отандық тауар өндірушілері көбінесе ішкі нарықта жоғары субсидияланған импортпен бәсекелеседі. Егер Қазақстандағы мемлекеттік қолдау деңгейін шетелдікпен салыстыратын болсақ, онда ол экономикалық дамыған елдердің ішіндегі ең төменгілерінің бірі.

Сондықтан ауыл шаруашылығын жүргізудің тиімділігі тең болса да, отандық тауар өндірушілерді барабар кедендік-тарифтік кедергілермен немесе қазіргі заманғы деңгейден кемінде екі есе асатын мемлекеттік қолдаудың барабар деңгейімен қорғауға болады. Осыған байланысты Мемлекеттік бағдарламада көзделген іс-шаралардың барлығын қаржыландыру "жасыл" және "сары" себеттерге салынатынын атап өткен жөн, бұл ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың әлсіздігі мен жеткіліксіздігін көрсетеді.

Өрине, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды шарты – ұлттық экономиканың жұмыс істеуінің жалпы деңгейі. Ол сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешенді дамыту базасын, арнайы макро-экономикалық жағдайлар жасауды, азық-түлік өнімдері мен ауыл шаруашылық шикізатын оларды өндіру үшін ақылы ірі көлемде импорттау мүмкіндігін анықтайды.

Азық-түлік қауіпсіздігі федералды және аймақтық деңгейлерде өзара байланысты және келісілген ұйымдастырушылық-экономикалық, заңнамалық, әкімшілік және әлеуметтік шаралар кешенін дәйекті түрде жүзеге асыру, агроөнеркәсіптік кешеннің салаларының, кәсіпорындары мен шаруашылықтарының ішкі резервтерін қолдана отырып, мемлекеттік шараларды үйлестіру, олардың тез өзгеретін экономикалық жағдайларға бейімделуі, ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын едәуір жақсарту және өмір сүру ортасын жақсарту арқылы қамтамасыз етілуі мүмкін.

Агроөнеркәсіптік кешеннің жұмыс істеуі отандық агроөнеркәсіптік өндірістің, ең алдымен ауыл шаруашылығының әлеуетін жұмылдыру, оған қатысты ДСҰ талап-

тарына қайшы келмейтін мемлекеттің протекционистік саясатын жүзеге асыру есебінен ауыл шаруашылығы өніміне, шикізатқа және азық-түлікке деген қажеттілікті тұрақты және толық қанағаттандыруды қамтамасыз ететін сапалық, сандық және әлеуметтік-экономикалық параметрлермен қорғалуға тиіс. Бұл үшін мыналар қажет: агроөнеркәсіптік кешен мен оның аса маңызды саласы – ауыл шаруашылығының тең құқықты және өзара тиімді сыртқы экономикалық ынтымақтастықты, АӨК-дегі халықаралық еңбек бөлінісінің артықшылықтарын пайдалануды және өндірістің халықаралық кооперациясын ескере отырып, әдеттегі және төтенше жағдайларда инновациялық-инвестициялық негізде кеңейтілген молықтыру режимінде теңгерімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету; отандық тауар өндірушілерге қатысты халықаралық практикада қабылданған қорғау шараларын пайдалануды және Қазақстанның ДСҰ-ға қатысуын, импорт пен экспорт шарттарын регламенттеуді ескере отырып, импорт есебінен елдің ішкі қажеттіліктерін қанағаттандырудың барынша жол берілетін деңгейін көздейтін ауыл шаруашылығы өнімінің, шикізаттың және азық-түліктің сыртқы саудасының құрылымын ұтымды ету; жалпы мемлекеттік мүдделердің сақталуын қамтамасыз ететін, өңірлік сепаратизмді, ел аумағы бойынша АӨК өнімдері тауар ағындарының жүріп-тұруына әр түрлі әкімшілік шектеулер мен тыйым салуларды болдырмайтын және бірыңғай отандық аграрлық азық-түлік нарығының жұмыс істеуіне, оның ТМД елдерінің ортақ аграрлық нарығына және Еуразиялық экономикалық одаққа интеграциялануына ықпал ететін Бірыңғай экономикалық кеңістікті сақтау, өңіраралық азық-түлік және шикізат байланыстарын дамыту және жетілдіру, түрлі мемлекетаралық одақтармен; АӨК-дегі аумақтық-салалық еңбек бөлінісін тереңдету, агроөнеркәсіптік өндірістегі интеграциялық процестерді және ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлерін өндіру жөніндегі ірі ауқымды мамандандырылған аймақтарды белсенді дамыту, кооперацияны ынталандыру. Ауыл шаруашылығы өнімін, шикізат пен азық-түлікті өндіру және әсіресе өткізу жүйесіндегі қылмысты істі болдырмайтын заңнамалық, ұйымдық-экономикалық және әкімшілік жағдайлар жасау қажет; әдеттегі жағдайларда да, сол сияқты экстремалдық жағдайларда да отандық агроөнеркәсіптік кешен мен ішкі аграрлық азық-түлік нарығының қалыпты

жұмыс істеуіне кепілдік беруге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімін, шикізат пен азық-түлікті өндірумен, өткізумен және пайдаланумен байланысты экономикалық процестерді мемлекеттік реттеудің пәрменділігін қамтамасыз ету қажет.

Тұжырымдар

1. Экономиканың жаһандануы агроөнеркәсіптік кешеннің интеграцияланған тізбегіндегі астық өнімдері кешені кәсіпорындарының дамуын басқаруды жетілдіру қажеттілігін тудырады.

2. "Азық-түлік қауіпсіздігі" экономикалық санатының әдістемелік аспектілері әлемдік және мемлекеттік деңгейлерде оны қамтамасыз ету факторларын және ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі моделіндегі астық нарығының рөлін анықтауға, салалық дағдарыстың негізгі себептері мен салдарын анықтауға мүмкіндік берді. Отандық астық өнімдері кешеніндегі ахуалды тұрақтандыруға салаішілік тиімді өзара іс-қимыл мүмкіндік туғызады.

3. Ұлттық мүдделердің сақталуын қамтамасыз ететін аймақаралық азық-түлік және шикізаттық байланыстарды жақсарту, агроөнеркәсіптік кешен өнімдерінің тауар ағындарының бүкіл ел бойынша қозғалуына әкімшілік шектеулер мен тыйымдар алынып тасталынды және біртұтас ішкі агроазық-түлік нарығының жұмысына, оның ТМД елдерінің және Еуразиялық экономикалық одақтың жалпы аграрлық нарығына интеграциялануына ықпал ету мемлекетаралық кәсіподақтар мен бірлестіктер; агроөнеркәсіптік кешендегі аумақтық және салалық еңбек бөлінісін тереңдету.

4. Агроөнеркәсіптік өндірістегі интеграциялық процестерді және ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлерін өндіру жөніндегі ірі ауқымды мамандандырылған аймақтарды белсенді дамыту, кооперацияны ынталандыру.

Әдебиеттер тізімі

1 Ушачев, И. Г. Новая Доктрина продовольственной безопасности и меры по реализации ее основных положений / И.Г. Ушачев, В. Чекалин // АПК: экономика, управление – 2020. - № 4. - С. 4-13.

2 Алтухов, А.И. Продовольственная безопасность и импортозамещение - основные стратегические задачи современной аграрной политики / А.И. Алтухов, В.В. Дрокин, А.С. Журавлев // Экономика региона. - 2015. - №3. - С. 256-266.

3 Тиреуов, К.М. Продовольственная безопасность как важный фактор социально-экономического развития страны / К.М. Тиреуов,

С.К. Мизанбекова, И.Т. Мизанбеков // Аграрная экономика. Национальная академия наук Беларуси. – 2020. - № 3. – С. 63-72.

4 Мизанбекова, С.К. Направления эффективного развития рынка зерна в аспекте решения проблем продовольственного обеспечения / С.К. Мизанбекова, И.П. Богомоллова // Вестник Воронежского государственного университета инженерных технологий. - 2017 - № 3 (73). - С. 294-303.

5 Болатова, Б.Ж. Обеспечение продовольственной безопасности Казахстана / Б.Ж. Болатова, Г.Т. Кунуркульжаева, А.А. Курманалина // Проблемы агорынка. – 2019. - №3. – С.49-57.

6 Жанадилов, А.Ю. Продовольственная безопасность, как элемент системы национальной безопасности Республики Казахстан / А.Ю. Жанадилов // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 11.-Ч.2. – С. 284-285.

7 Кошебаева, Г.К. Анализ и перспективы продовольственной безопасности Республики Казахстан / Г.К. Кошебаева, Н.А. Алпысбаева, В.В. Бирюков // Вестник Алтайской академии экономики и права.- 2018. – № 4. – С. 57-69.

8 Сигарев, М.И. Государственная финансовая поддержка производства сельскохозяйственной продукции в условиях ЕАЭС / М.И. Сигарев, Т.А. Таипов // Известия НАН РК. Серия аграрных наук.-2018.-№ 2(44).-С.42-48.

9 Винничек, Л. Формирование экономического механизма регулирования сельскохозяйственного производства в регионе / Л. Винничек, А. Ефимов // Экономика сельского хозяйства России.- 2017.- № 11.- С. 10-16.

References

1 Ushachev, I.G. New Doctrine of food security and measures for the implementation of its basic provisions. Ushachev, V. Chekalin // AIC: economics, management - 2020. -№ 4.- P.4 -13.

2 Altukhov, A.I. Food security and import substitution are the main strategic tasks of modern agricultural policy / A.I. Altukhov, V.V. Drokin, A.S. Zhuravlev // Regional Economy. - 2015. - №3. - P. 256-266.

3 Tireuov, K.M. Food security as an important factor in socio-economic development of the country / K.M. Tireuov, S.K. Mizanbekova, I. T. Mizanbekov // J. Agricultural Economics. National Academy of Sciences of Belarus. - 2020. - No. 3. - P. 63-72.

4 Mizanbekova, S.K. Directions of effective development of grain market in the aspect of solving food supply issues / S.K. Mizanbekova, I.P. Bogomolova // Bulletin of the Voronezh State University of Engineering Technologies - 2017 - № 3 (73). - P. 294-303.

5 Bolatova, B. Zh. Ensuring food security in Kazakhstan / B.Zh. Bolatova, G.T. Kunurkulzhayeva, A.A. Kurmanalina // Problems of AgriMarket - 2019. - №3. - P.49 - 57.

6 Zhanadilov, A.Yu. Food security as an element of the national security system of the Republic of Kazakhstan / A.Yu. Zhanadilov // International Journal of Experimental Education. - 2015. - No. 11.-Part 2. - P. 284-285.

7 Koshebaeva, G.K. Analysis and prospects of food security of the Republic of Kazakhstan / G.K. Koshebaeva, N.A. Alpysbaeva, V.V. Biryukov // Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law. - 2018. - No. 4. - P. 57-69.

8 Sigarev, M.I. State financial support for agricultural production in terms of the EAEU / M.I. Sigarev, T.A. Taipov // Bulletin of NAS RK. Series agricultural sciences.-2018.- No. 2(44).- P. 42-48.

9 Vinnichек, L. Formation of economic mechanism for regulating regional agricultural production / L. Vinnichек, A. Efimov // Economics of Agriculture of Russia.- 2017.- No.11.-P.10-16.

Авторлар туралы ақпараттар:

Мизанбекова Салима Каспиевна, ҚР экономика ғылымдарының докторы, РФ экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Менеджмент және агробизнесі ұйымдастыру» кафедрасының профессоры, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, 050010, Абай даңғылы, 8, Алматы, Қазақстан, salima-49@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Калыкова Бақыт Баймұратқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Менеджмент және агробизнесі ұйымдастыру» кафедрасының доценті, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, 050010, Абай даңғылы, 8, Алматы, Қазақстан, kalykova_b_b@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8020-0392>

Джумабаева Айгуль Муратовна, PhD докторанты, Еуразиялық технологиялық университеті, 050013, Төле би к-сі, 109-Б, Алматы, Қазақстан, aygul_dzhumabaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7675-7005>